

Istraživanja Liburnskoga obrambenog sustava u Prezidu 2006.

Research of the Liburnian defence system in Prezid 2006

Goranka Lipovac Vrkljan
Bartul Štjieg

Primljeno/Received: 01.02.2007.
Prihvaćeno/Accepted: 08.02.2007.

Oslanjajući se na ranije podatke monografije *Claustreae Alpium Iuliarum, Fontes I* (CAI 1971) te istraživanja vršena 60-ih na području Liburnije, Gorskog kotara te slovenskih Alpa, istraživana je dio *Claustreae Alpium Iuliarum* u okolici Prezida tj. sjevernih padina brda koja okružuju prezidsku udolinu. Utvrđen je dio bedema od vrba Straža preko Gredica do vrha Vražji vrtec. Od Vražjeg vrtca bedem se spušta u udolinu te prelazi na južne padine. Kasnoantički bedem je izrađen u subozidu širine 2,20 - 2,50 m. Na Vražjem vrtcu je utvrđena prethistorijska gradina (keramika), antička građevina te dio obrambene strukture s početka 20. stoljeća, što govori o strateškim obilježjima samog položaja.

Cljučne riječi: Prezid, Liburnijski limes, *Claustra*, Vražji vrtec, Straža, bedemi
Key words: Prezid, Liburnian Limes, *Claustra*, Vražji vrtec, Straža, ramparts

Postojanje antičkoga rimskodobnog lokaliteta na prostoru Prezida, zabilježeno je unutar nekoliko antičkih i srednjovjekovnih izvora. Izdvajamo samo neke: *C. Cornelius Tacitus, Herodianus, Sanctus Ambrosius, Claudius Claudianus, Ammianus Marcellinus, Zosimus* i drugi (CAI, 1971, 20 - 45). Najzanimljiviji izvor o rimskim obrambenim zidovima *Claustreae Alpium Iuliarum* na prostoru Hrvatske, svakako je prijepis listine Bele IV. knezovima Frankopanima iz 15. st. (CAI, 1971, 46-49). Unutar te listine, naznačene su zapadne granice njihova vinodolskog posjeda, koje se u potpunosti preklapaju s rimskom obrambenom linijom na prostoru od Tarsatike do Prezida.

Istraživanje Liburnskoga obrambenog segmenta, kao dijela rimske vojne strateške organizacije *Claustreae Alpium Iuliarum*, započelo je krajem 17. st. s djelom J. W. Valvasora (Valvasor 1689, 98). Na priloženoj karti, tada suvremene Rijeke, prikazan je rimski obrambeni zid koji se pruža smjerom sjevera. Pavao Ritter Vitezović i Marsigli, krajem istog stoljeća, u svojim djelima spominju rimski zid na prostoru Liburnije (Ritter - Vitezović 1696, Marsigli 1726). U cijelom nizu povjesničara koji tijekom 19. i 20. stoljeća istražuju Liburnski obrambeni zid, izdvajamo djela G. Koblera (Kobler 1898, 25 - 29), P. Kandlera (Kandler 1858, 83), G. Cimiottia (Cimiotti 1913), T. Luciani (Luciani 1903, 105 - 108), A. Puschi (Puschi 1901, 376 - 401; isti: 1902, 119 - 150), P. Sticotti (Sticotti 1937) i D. Hirc (Hirc 1898, 123). Tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća posebno se intenzivirao rad na proučavanju Liburnskog zida. Međuakademijski odbor za Limes započinje sa sustavnim istraživanjima cijele dionice *Claustreae Alpium Iuliarum* na prostoru Hrvatske i Slovenije. Rezultati prvih terenskih istraživanja većeg dijela dionica obrambenih zidova kao i svi dotada prikupljeni izvori, objavljeni su u monografiji *Claustra Alpium Iuliarum, I, Fontes*.

Unutar obrađenih dionica, obrambeni zidovi na prostoru Prezida samo su usput spomenuti jednom rečenicom (CAI, I, 1971, 64), a ucrтана je zapadna dionica trase i to na položaju *Pri zidi* (dužine 1050 m).

Premda je projekt Međuakademijskog odbora za Limes, poslije objave izvora i prvih preliminarnih rezul-

tata ubiciranja same trase obrambenih zidova, predviđao u nastavku istraživanja sustavna arheološka istraživanja, geodetska snimanja, konzervaciju pojedinih dionica kao i objavu novih rezultata, navedeno nikada nije provedeno.

Ostaci arhitekture obrambenih zidova zatvarača na prostoru od Tarsatike (Rijeke) do Prezida, sastavnim su dijelom kasnoantičkoga obrambenog sustava *Claustreae Alpium Iuliarum*, kojem je cilj bio zatvoriti istočni i sjeverni prilaz Italiji i onemogućiti neprijateljske prodore prema središtu Carstva. Ovaj fortifikacijski sustav, koji je obuhvaćao široki prostor od Kvarnera do austrijske Koruške, ne nastaje istodobno, već se s obzirom na opće političke situacije u Carstvu razvijao tijekom dužeg razdoblja, moguće i kontinuirano od uspostave sustava *praetenturae*. Nakon razdoblja *pax romana*, sredinom 2. st., Carstvu prijete prodori barbarskih naroda, Kvada i Markomana, prema samoj središnjici Carstva. Kako bi osnažili i utvrdili čvrstu sjevernu pristupnicu Italiji, carska politika od Marka Aurelija započinje s razvojem novog sustava vojne strategije. Uvodi se sustav pretenture i to na najosjetljivijoj strateškoj točki: prolazu kroz istočne Alpe. Stvaraju se zasebne vojno-administrativne jedinice i oblasti s pokretnim trupama, kojima je cilj zaustavljanje mogućih prolaza prema Italiji. Recija, Norik i Liburnija predstavljaju širu teritorijalnu obrambenu stratešku crtu. Započinje gradnja sustava zidova zatvarača s kulama, promatračnicama, signalnim tornjevima. Cijeli ovaj obrambeni sustav ubrzo se napušta, ali ostaje okosnicom kasnije novoga strateškog plana, ostvarenog unutar sustava Alpske klauzure - *Claustreae Alpium Iuliarum*. Tijekom 4. st. Carstvu ponovo prijete upadi barbara Kvada, Sarmata i Gota te dolazi do obnove staroga fortifikacijskog sustava obrane istočnih Alpa. Sada se gradi čvrsti obrambeni sustav zidova zatvarača sa stalnim posadama unutar novo formiranih vojno-administrativnih oblasti.

Na prostoru Liburnije, Tarsatika, s vojnim zapovjedništvom, preuzima ulogu središta vojno-upravnog područja ovoga južnog odsjeka Klauzure. Od samoga vojnog zapovjedništva u Tarsatici preko Klane, Jelenja i Grobnika do Železnih vrata i Prezida teče obrambena

Sl. 1. Prezid 2006. g. – pogled na sjeverni odsjek Liburnskoga obrambenog sustava na položajima Gredice, Straža i Vražji vrtec (foto: D. Pelić)

Fig. 1. Prezid 2006 – view of the north section of the Liburnian defence system on the positions of Gredice, Straža and Vražji vrtec (photo by D. Pelić)

linija zidova zatvarača. Strateški, ovi zatvarači ne čine neprekinutu crtu, već prateći danosti reljefa zatvaraju, unutar nekoliko prstena, najosjetljivije strateške prolaze. Poglavitito na prostorima udolina. Na mjestima koja su prirodno branjena samom nepristupačnošću konfiguracije terena, ne nailazi se na zidove zatvarače. Prolaz nadziru posade unutar promatračnica (*speculae*), uz koje se gotovo redovito nalaze i signalni tornjevi putem kojih se prenosila informacija o situaciji na terenu.

Od 2004. godine provode se arheološka istraživanja na prostoru lokaliteta Prezida (slika 1) i to na užim položajima: *Gredice*, *Vražji vrtec* i *Straža*. Prema terenskim izvješćima R. Matejčić (dokumentacija istraživanja iz 60-ih godina 20. st. nalazi se pohranjena u Pomorskom i povijesnome muzeju Hrvatskog primorja), na prostoru Prezida zabilježeni su ostaci gradbene strukture obrambenih zidova i to na položaju *Pri zidi*. Onodobna istraživanja u Prezidu bila su ograničena isključivo samo na terensko utvrđivanje postojanja obrambenog zida i njegovo foto snimanje. Kako je navedeno u izvješću iz 1965. i 1966. godine, snimljena je dionica obrambenog zida u Prezidu koja "počinje od ceste, a završava u šumi". U ovome se izvješću, kao niti u sljedećim ne navode, na

žalost, uže položajne odrednice ostataka obrambene arhitekture. Jedino što možemo zaključiti iz sadržaja izvješća terenskih obilazaka prezidanske dionice, opći je položaj obrambenog zida koji prati granicu između Hrvatske i Slovenije. Da se radi o dionici upravo na graničnom prijelazu, ukazuju nam samo fotografije iz tog razdoblja. Danas više nije moguće uočiti ostatke strukture obrambenog zida poradi izgradnje objekata graničnog prijelaza. Na žalost, nije sačuvana druga geodetska ili arhitektonska dokumentacija koju R. Matejčić navodi unutar izvješća.

Zanimljiv je i podatak koji govori o nemogućnosti istraživanja obrambenog zida na prostoru Prezida, a koji vrlo često susrećemo u izvješću R. Matejčić. Kao razloge koji onemogućavaju istraživanje, navode se izuzetna nepristupačnost šumskih predjela i zabrana krčenja šuma, a što onemogućava pristup samim ostacima obrambene rimske arhitekture.

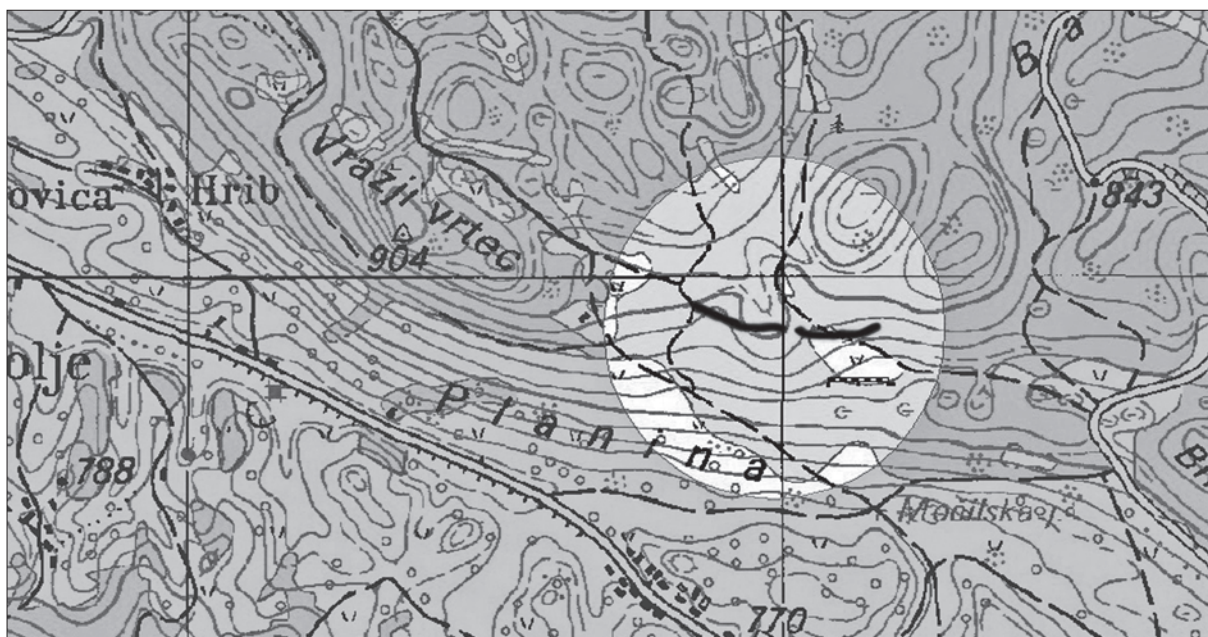
Pregledom terena prezidanskog kraja 2004. godine, uočeno je doista da, na položajima od *Gredica* do *Vražjeg Vrteca* i *Straže*, gusta vazdazeleno šuma onemogućava preciznije arheološko terensko istraživanje i snimanje ostataka rimskih obrambenih objekata.

Priprema terena kao i terensko istraživanje ubici-

Sl. 2. Prezid 2006. g. – struktura rimskoga obrambenog zida na odsjeku trase u podnožju Vražjeg vrteca (foto: D. Pelić)

Fig. 2. Prezid 2006 – structure of the Roman defence wall on the route section at the bottom of Vražji vrtec (photo by D. Pelić)

Sl. 3. Bedem na položaju Straža-Gredice-Vražji vrtec (snimak: Geoarheo d.o.o., 2006. g.)

Fig. 3. Rampart at the position of Straža-Gredice-Vražji vrtec (recorded by: Geoarheo d.o.o., 2006)

ranja **sjeverne dionice** prezidanske trase Liburnskoga obrambenog zida, započeto je na položaju *Gredice*. Ovaj je položaj odabran s obzirom na njegovu povoljnu pristupačnost. Na očišćenom dijelu položaja *Gredice*, (slika 2) definirali smo strukturu rimskoga obrambenog zida ($\nabla 830, 94 \text{ m/nm}$) u dužini 345 m. Njeno je pružanje u smjeru zapad – istok. Prema istoku, zidna se struktura, u neprekinutom nizu, pruža sve do položaja *Straža*, a na zapad sve do *Vražjeg vrteca* (slika 2 i 3). Do ovogodišnjih arheoloških terenskih istraživanja nije bio poznat ovaj dio dionice sjeverne prezidanske trase obrambenog Liburnskog zida. Prema izvješćima R. Matejčić i zapisima B. Mlakara, pretpostavljalo se njegovo postojanje, no struktura samog zida nije do ovogodišnjih istraživanja utvrđena, prostorno definirana.

Gradbenu strukturu rimskoga obrambenog zida čini suhozidna konstrukcija u njegovu gornjem dijelu. Ova se struktura sastoji od većih kamenih blokova, neobrađenih ili poluobrađenih. Veličina blokova se znatno razlikuje, na primjer: 0,60 x 0,35 m; 0,53 x 0,70 m; 0,20 x 0,35m; 1,25 x 0,60 m. Za sada nije potvrđen nalaz veziva kojim bi kameni blokovi strukture bili moguće povezani. Očuvana visina zidne strukture je između 0,35 i 0,50 m. Znatna dio zidne strukture je obrušen u podnožju, neposredno uza sam zid. Na taj način ova se suhozidna struktura doima kao značajan suhozidni humak. Dijelovi zida prelaze preko prirodnih slojeva kamena. Širinu zida, u ovoj fazi istraživanja, teško je odrediti. Debeo sloj mahovine, istrošenost vapnenca od utjecaja atmosferilija kao i rasutost blokova, znatno otežavaju definiranje lica zida i njegovu stražnju plohu. Prema prvim rezultatima geodetskih snimanja, zid je širok između 2,20 i 2,50 m. Pretpostavljamo da nema određenu temeljnu stopu s obzirom na očuvanu suhozidnu gradbenu strukturu. No taj će se problem morati arheološki istražiti, što je projektom planirano tijekom 2007. godine. Zanimljivo je da ovakvu suhozidnu konstrukciju ne susrećemo niti na jednoj dionici Liburnskoga obrambenog sustava, kao ni šire na prostorima ostalih dionica unutar *Claustreae Alpium Iuliarum*. Na suprotnom, južnom dijelu prezidanske dionice Liburnskoga obrambenog zida, na položaju *Pri zidi*, zidna struktura u potpunosti je istovrsna svim ostalim zidnim strukturama Liburnskoga obrambenog

odsjeka Klauzure: odsjeku u Klani, na Grobniku i Jelenju. Tu zidnu strukturu čine manji poluobrađeni kameni blokovi povezani vapnenom žbukom. Postavlja se pitanje koji su razlozi da se, na sjevernom odsjeku prezidanske dionice obrambenog sustava, odjednom gradi suhozidni obrambeni zid znatnijih dimenzija. Poglavitno s obzirom da se prema reljefnim obilježjima ovaj sjeverni odsjek ne razlikuje od južnog odsjeka iste dionice. Radi li se moguće o jednoj kasnijoj fazi ove obrambene prezidanske dionice, kada se ukazala znatnija potreba učvršćenja sjevernog pristupa udolini? Ukoliko je ta pretpostavka točna, u temeljnoj stopi ove suhozidne konstrukcije, mora se nalaziti zidna struktura povezana vapnenom žbukom. Odgovore na ovaj upit, morat ćemo pronaći tijekom budućih istraživanja, posebno same strukture zida kao i zaleda sjevernog odsjeka i položaja Ravno.

Dio dionice *Gredice – Straža*, tijekom ovogodišnjih istraživanja, bilo je moguće samo terenski definirati i fotografski snimiti. Geodetska snimanja na ovome prostornom odsjeku nisu bila moguća poradi šumske zaraslosti. Poglavitno je bilo otežano snimanje s obzirom da se ovaj istočni odsjek obrambene strukture od *Gredica* prema ravni *Straža* znatno uspinje. Utvrđeno je terensko postojanje kontinuiteta istovrsne zidne strukture između položaja *Gredice* i *Straža*, u pružanju blizu 250 m kao i činjenica da je upravo na ovom dijelu ona i ponajbolje očuvana. Ono predstavlja dio novih rezultata ovogodišnjih terenskih istraživanja. Isto se odnosi i na zapadni odsjek obrambene zidne strukture, od *Gredica* do *Vražjeg vrteca* (sl. 3.). Naime, do ovogodišnjih terenskih istraživanja niti taj odsjek nije bio poznat. Tijekom sustavnoga terenskog pregleda u listopadu 2006. g., utvrđeno je njegovo kontinuirano pružanje između *Gredica* i *Vražjeg vrteca*, u dužini oko 450 m. U samom podnožju *Vražjeg vrteca* ova se zidna struktura prislanja na prapovijesni bedemski zidni prsten. Na položaju *Vražjeg vrteca* pronađeni su, osamdesetih godina, prapovijesni ulomci keramike koji, prema mišljenju P. Petrua, S. Ciglencečkog i J. Šašela (pismo u dokumentaciji gosp. Kramara u Prezidu), ovaj položaj određuju kao prapovijesno gradinsko naselje (900-500. g. pr. Kr.). I doista, tijekom ovogodišnjih istraživanja rimske gradbene arhitekture u samom podnožju gradine *Vražji vrtec*, naišli smo na znatnu količinu prapovijesnih uloma-

ka koji potvrđuju prethodno mišljenje slovenskih kolega. Zanimljivo je da se kontinuitet naseljavanja na ovom položaju neprekinuto može pratiti tijekom izuzetno duga vremena. Zbog svoga posebnoga strateškog položaja (**▼904 m/nm**), koji dominira nad cijelom prezidanskom dolinom kao i nad Babinim poljem (u Sloveniji), jasno je njegovo korištenje unutar rimske obrambene strategije. Osim obrambene zidne strukture koja se uspinje gotovo do samog tjemena položaja *Vražji vrtec*, za očekivati je i nalaze ostataka arhitekture rimske vojne promatračnice (*speculae*), kao što se isti rimski vojni objekt očekuje na položaju *Straža*. Otežavajuća okolnost koja prijeci nesmetano arheološko istraživanje vojne *speculae*, smještaj je talijanskog bunkera iz Drugoga svjetskog rata i to na samom sljemenu *Vražjeg vrteca*. Svojom betonskom ukopanom strukturom, bunker je gotovo u potpunosti negirao, pretpostavljenu (za sada) rimsku vojnu promatračnicu. Njeni manji ostaci mogu se očekivati sjevernije od samog bunkera. Našu pretpostavku o položaju rimske vojne promatračnice, upravo na položaju sljemena *Vražjeg vrteca*, podupire nalaz druge rimske vojne promatračnice na nasuprotnoj, južnoj (slovenskoj) strani. Na položaju kuće Franca Bajeca odnosno njegove gmajnice, potvrđeni su ostaci arhitekture *speculae*, rimske vojne promatračnice. Ona se, položajno, nalazi točno nasuprot *Vražjeg vrteca*. Vizualna komunikacija između ta dva položaja izuzetna je. Rimski obrambeni sustav uobičajeno je u takvim strateškim situacijama uz *speculae* postavljao i signalne sustave za prijenos vojnih informacija (primjeri unutar *Claustreae Alpium Iuliarum*: na Hrušici – *Ad Pirum* i Klani). Stoga se može pretpostaviti da su se i uz te dvije *speculae* unutar prezidanske doline nalazile najvjerojatnije i te signalne kule (ili moguće samo signalni položaji).

Cijeli sjeverni potez rimskoga obrambenog zida u Prezidu terenski prati srednju visinsku slojnicu, sve do podnožja *Vražjeg vrteca* i *Straže*, gdje se naglo uspinje prema navedenim ravnicama. Time je, za slučaj izuzetne opasnosti, ostavljena strateška mogućnost uzmaca prema višim, nepristupačnijim položajima.

Pri kraju terenskih istraživanja, 2006. godine, pristupili smo utvrđivanju točnog položaja rimske lokalne ceste, koja se pruža od današnjeg graničnog prijelaza na zapadnom položaju *Pri zidi* do istočnog pristupa položaju *Vražji vrtec*. Prethodne smo godine bili pogrešnog mišljenja da se ta usječena cesta u podnožju sjeverne padine prezidanske udoline pruža sve do položaja *Gredice*. Ovogodišnjim terenskim pregledom utvrđeno je da se rimska cestovna komunikacija (i danas se u Prezidu sačuvao naziv "rimska cesta" za put kojim se od graničnog prijelaza dolazi do istočnog dijela *Vražjeg vrteca*) pruža usporedno s obrambenom crtom zidne konstrukcije i to na sjevernom, zapadnom i južnom odsjeku. Ponajbolje očuvani su njezini dijelovi na sjevernom odsjeku. Ovu cestovnu komunikaciju tijekom terenskih istraživanja 2006. godine nije bilo moguće snimiti poradi izrazite vegetacijske razraslosti.

Ovaj izuzetno dobro očuvani dio obrambenih zidnih struktura na prezidanskom odsjeku, poglavito na položaju *Gredice*, moguće je nakon dovršetka arheoloških istraživanja konzervirati i uvrstiti unutar kulturne i turističke ponude Gorskog kotara i cjelokupne Primorsko-goranske županije.

Literatura

Cimiotti G., 1913, Il lungo muro presso la città di Fiume e l'arco antichissimo in questa esistente. Parte II, *Bulletino della*

- Deputazione fiuma di storia patria*, Fiume, sl. 139.
CAI - *Claustra Alpium Iuliarum* (Šašel, J. – Petru, P. ur.), 1971, KatMon 5, Narodni muzej, Ljubljana.
Hirc D., 1898, *Gorski kotar: slike, opisi i putopisi*, Zagreb.
Kandler P., 1858, Sull'origine di Fiume, *Almanacco Fiumano*, Fiume, 83-89.
Kobler G., 1896, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, Vol. I, Fiume, 25-29.
Luciani T., 1903, Il vallo romano sopra Clana. *Archeografo triestino* 1, 105-108
Marsigli L. F., 1726, *Danubius Pannonico-Mysicus*, Den Haag Amsterdam.
Puschi A., 1901, Limes italicus orientalis o i valli romasni delle Giulie. *Relazione preliminare. Atti e memor* 17, 376-401.
Puschi A., 1902, I valli romani delle Alpi Giulie, *Archeografo triestino* NS 24 (supplemento), 119-150.
Ritter-Vitezović P., 1696, *Kronika aliti spomena vsega svieta v ikov*, Zagreb.
Sticotti P., 1937, Il limes delle Alpi Giulie, *Quaderini dell'Imperio*, Il limes romano II, 1-28.
Valvasor J.W., 1689, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Ljubljana, Nürnberg.

Summary

In the course of the 1960s, the study of the Liburnian wall was intensified. The Interacademic Limes Committee initiated the systematic research of the whole section of Claustrae Alpium Iuliarum in the regions of Croatia and Slovenia. Within the sections analyzed, the defence walls in the area of Prezid were only casually mentioned in a single sentence (CAI, I, 1971: 64), and the west section of the route was drawn into the map, on the position of Pri zidi (with the length of 1050 m).

The research in Prezid (Fig. 1) is the continuation of planned but never realized excavations in this part of the clausura. Since 2004, the Institute of Archaeology conducts archaeological research in the area of the site Prezid, as a part of the project "The Liburnian Limes – Archaeological Topography", with dr. sc. Goranka Lipovac as project leader. The research is carried out on the specific positions of Gredice, Vražji vrtec and Straža. In parallel and also in co-operation with the Institute project, the Maritime and Historical Museum of the Croatian Littoral has started research of the south section of these defence walls on the sites around the village Klane.

The field research of the ubication of the north section of the Prezid route of the Liburnian defence wall was initiated in 2006 on the position of Gredice. This position was selected for the reason of its favourable accessibility. On the cleansed part of the Gredice position, we defined the structure of the Roman defence wall (D830, 94 m/nm) for the length of 345 m. It stretches in the direction west-east. Towards the east, the wall structure stretches in an unbroken series up to the position of Straža, and towards the west it stretches up to Vražji Vrtec (Fig. 2.). This section was also recorded geodetically and entered into the system of coordinates (Fig. 3.).

The building structure of the Roman defence wall is composed of a dry wall construction in its upper part. This structure consists of larger stone blocks, processed or half-processed. The preserved height of the wall structure is between 0, 35 m and 0, 50 m. A considerable part of the wall structure is demolished at the bottom, immediately by the wall itself. In this way, the dry wall structure leaves the impression of a significant dry wall mound. Parts of the wall transgress the natural stone layers. The width of the wall is difficult to determine in the current phase of research. According to first results of the geodetic recordings, the wall is between 2,20 m and 2,50 m wide. We suppose that there is no specific foundation footing, considering the preserved dry-wall building structure. It is interesting to mention that this type of dry wall construction is encountered neither on any other section of the Liburnian defence system, nor wider, in the areas of other sections within the Claustrae Alpium Iuliarum. On the opposite, south part of the Prezidan section of the Liburnian defence wall, the position Pri zidi, the wall structure is completely equivalent to all other wall structures of the Liburnian defence section of the Clausura: the section in Klane, in Grobnik and Jelenje.